

ARCHÍVUM

**ELŐSZÓ HOLLÓS ISTVÁN NYELVELMÉLETI
KÉZIRATÁHOZ*****A beszéd hídja, a folyam medre***

*Barátom, a beszéd híd, de a híd fölöslegessé válik,
ha alatta kiapad a folyam, és az emberek a medren
mennek át egymáshoz.*

Hollós István: Búcsúm a Sárga Háztól

Ferenczi 1912. december 20-i levelében, a budapesti pszichoanalitikus csoport megalakításának tervét dédelgetve, azt írja Freudnak: „Végre van (a már említett Dr. Radó mellett) egy másik megbízható emberem is: Dr. Hollós”.¹ Dr. Hollós, azaz Hollós István (1872–1957) a magyar pszichiátria és pszichoanalízis kiemelkedő alakja, aki végül is a Magyar Pszichoanalitikus Egyesület egyik alapító tagja lett, Ferenczi halála (1933) után pedig 1944-ig az egyesület elnöke volt. Orvosi pályafutásának jelentősebb állomásai a nagykállói, a nagyszebeni és az angyalföldi elmegyógyintézet. 1900 és 1904 között Budapesten a Lipótmezei Állami Elmegyógyintézet orvosa volt, majd az 1919-től 1927-ig terjedő időszakban ugyanott osztályvezető főorvosként működött.

A szomatikus és „mechanikus” kezeléssel szemben forradalmian új szemlélettel és karizmatikus egyéniséggel felvértezve a lelki terápia-analitikus gyógymódot alkalmazta a pszichotikus betegek körében is. Hollósról Harmat Pál a magyarországi pszichoanalízisről írott monográfiájában a „nyílt ajtók” (open door) rendszer meghonosítójaként beszél (Harmat, 1994, 150–151), Erős Ferenc pedig az 1960-as évek antipszichiátriai irányzatával hozza összefüggésbe.²

¹ Sigmund Freud–Ferenczi Sándor: *Levelezés 1912–1914*. Szerk.: E. Brabant, E. Falzeder, P. Giampieri-Deutsch. Thalassa Alapítvány–Pólya Kiadó, Bp., 2002. 172.

² Erős Ferenc: Antipszichiátria. In: *Uő: A válság szociálpszichológiája*. T–Twins Kiadó. Bp., 1994. 2. jav. kiadás 74–92.

Ferenci gazdagon dokumentált életútjával szemben, ha e legendás nemzedék legendás alakjáról próbálunk beszélni, fogódzót egyrészt – és leginkább – a legendák, Hollós barátainak, munkatársainak emlékezései és töredékes, témájukra és műfajukra nézve szerteágazó írásai adnak.

A „budapesti iskola” analitikusaira jellemző módon Hollós érdeklődése is túlmutatott az orvostudományon: szépirodalom és nyelvészet iránti vonzalmának és affinitásának köszönhető, hogy az irodalomtörténet is megőrzött róla néhány momentumot. Bizonyosan személyes kapcsolata volt a kor irodalmi életének jó néhány meghatározó figurájával, így – mint Lengyel András kutatásaiból tudjuk –, Kosztolányit, Füst Milánt, Karinthyt és József Attilát is ismerte (Lengyel, 1988). Hollós nagy hatással lehetett Kosztolányinéra, mert az akkor már idős Hollósról igencsak szuggesztív képet fest: „[m]isztikus-analitikus. Nemcsak azt tudja, amit megtanult, de őstengeri emlékeinek ösztönévé vált ismeretei is segítségére vannak. Kék szeme úgy világít busa szemöldöke alól, mint a világító halak elektromos fénye a tenger fenekén, és mintha hajának kemény szálai antennák volnának, úgy érzékeli a vele beszélőnek valódi énjét, lelkének állapotát, kimondott vagy ki sem mondott szavainak igazi jelentőségét, tudattalanja elmosódó bonyolult szövedékeinek alakzatait. (...) [v]alami merevség, valami görcösség mindig volt a lényében talán a jósök, jóvendőmondók, Hellseerek [sic] merevsége, vagy a magukat a lábuk előtt tátongó, vonzó örvényből visszatartani akarók görcössége.” (Idézi Lengyel, 1988, 54.) Az is köztudott, hogy Kosztolányitól származik az Ósvalami (Es) kifejezés, de talán kevésbé ismeretes, hogy *Freud Das Ich und das Es (Az Ósvalami és az Én)* című könyvének egyik fordítója Hollós.

Természetesen Hollóst is izgatta, hogyan lehet „hasznosítani” a pszichoanalízis meglátásait a humántudományok és különösen a nyelvészet területén, így került kapcsolatba a ma Párizsban élő nyelvész-analitikussal, Fónagy Ivánnal³; őt kereste meg Hollós az 1940-es évek elején, hogy az itt közreadott nyelvészeti munkájához szakmai segítséget kérjen. Fónagy emlékezetében így elevenedik meg alakja: „Hollós egy nyelvészt keresett, mert egy szép és nagyon nagy munkán dolgozott, ami soha nem jelent meg, németül írta. (...) Számomra Hollós barátsága új perspektívát nyitott. Ehhez könyveken keresztül sohasem juthattam volna hozzá. Hollós páratlan ember volt... Később aztán ez a típus nagyon ritka lett... a jóságos analitikus típus. (...) Amikor Hollós a Lipótmezőre került mint vezető főorvos, akkor még csak a nedves lepedő volt az egyetlen gyógymód. A gyógyszeres kezelés pedig valószínűleg csak a nyugtató volt. Hollós azonban soha nem foglalkozott szomatikus gyógymódokkal, ő volt az első pszichiáter, aki egyben analitikus is volt. És ez nagyon nagy újdonság volt, mert azzal kezdődött, hogy megszűnt a dühöngő

³ Fónagy Iván munkásságáról lásd a *Buksz* 2000/1. számának Tiszteletkőr-rovatában Kulcsár Szabó Zoltán, Pór Péter, François Sauvagnat és Tolcsvai Nagy Gábor írásait (40–55.).

osztály. Azzal folytatódott, hogy Hollóst elsősorban a betegnek a jelene, múltja érdekelte.” (Fónagy, 1997, 43–44.)

Érdekes és jellemző, hogy Hollós nem elsősorban „technikai írásokban” fejtette ki az analitikus gyógymóddal kapcsolatos nézeteit, és nem „szabályos” esettanulmányok írják le gyakorlati tapasztalatait. Mindezt *Búcsúm a Sárga Háztól* című, 1927-ben megjelent könyve őrzi. Harmat Pál összegzése szerint: „Nem tipikus pszichoanalitikus könyv. Szépirodalmi igénnyel íródott, a tudományos elemzés háttérbe szorult az anekdotikus leírással, a lírai kommentálással és a filozófiai értékeléssel szemben.” (Harmat, 1994, 151.) És ezekből az anekdotákból természetesen Hollós orvosi-emberi önarcképe is kirajzolódik, melynek legmarkánsabb karaktervonása az, amit – könyve szerint – az analízisből tanult: a megértés. „Az orvosnak ugyanis legyen rendben a műszere, a lelke. Minden ember átment azokon a lelki konfliktusokon, mint amelyeken az elmebeteg megrokkant. Minden emberben ősi küzdelmeket rezegtet meg az elmebeteg, amelyek elől azután az orvos is ösztönösen menekül. (...) Ha azonban az orvos elfojtásait fölzsabadította, saját emberi, de rosszul elintézett konfliktusait megoldotta, akkor fogja a beteget megérteni, fölzsabadítani, meggyógyítani. (...) Mindaz, amit logikánkkal sehogy se tudunk megmagyarázni, türelmetlenné tesz, bosszúságot okoz, vagy nevetésre ingerel. A pszichoanalízis ezeknek az értelmét fölfedi előttünk, és lehetővé teszi, hogy a beteg magatartására ne elfojtott haraggal, hanem megértéssel reagáljunk. A Sárga Ház orvosa, aki nem ment át lelkének korrektúráján, szóval, aki nincs analizálva, az lehet jó, önfeláldozó, türelmes ember, de betegeinek megértője sohasem lesz.” (Hollós, 1990, 113–114.)

Freud Hollóshoz írott levele arról tanúskodik, hogy ez a fajta elhivatottság a pszichoanalízis atyjának önkritikus csodálatát is kivívta: „Az Ön érzelmi melegének, megértésének és tendenciájának fenntartás nélküli elismerése mellett egyfajta oppozícióban éreztem magam, amelyet nehezen értettem. Végül beismertem: onnan származik, hogy ezeket a betegeket nem szeretem, haragszom rájuk, olyan távolinak érzem tőlük magamat és minden emberit. A türelmetlenség figyelemre méltó formája ez, amely minden bizonnyal alkalmatlanná tesz pszichiáternek.” (idézi Harmat, 1994, 157.)

Mégis honnan ez a gyógyításnak való elköteleződés, a Ferencziéhez fogható „gyógyító düh”? Jóval költőibben erre is választ találunk a Hollós-műben:

„Egy iskolai majálisra emlékszik. Hegyek között járt. Egyszerre a tanító a völgybe mutatott:

- Az a vöröstetejű a bolondokháza. – A fiúk lökdösődtek egymással.
- Te is odavaló vagy. Vigyázz, ne menj közel, mert befognak!

A tanító is nevetett! Hát miért nevetnek a betegeken?!

Akkor már begyászolta Telemach életét a félelem. Honnét? Drága Barátom! Egy lélek elemzését kellene elmondanom, ködszerű történeteket... messze őskorról... a gyöngé emberpalántát ért jégverésről, csöndben behavazott múlt-

ról... Bárhogy volt is, Telemach betegségtől félvén, titokban a betegek pártfogója lett.

Látatlanul mindenütt előtte lebegett a vöröstetejű ház képe. Lassan, de biztosan kényszerű út volt, amely mind szűkebbre szabta élete mezsgyéjét. Orvossá kellett lennie. Aztán már intett a pálya. És miközben futott előle, egyszerre előtte állt a Sárga Ház.” (Hollós, 1990, 107.)

Hollós a pszichoanalízis történetírása mindenekelőtt gyakorlati szakembernek tekinti, elméleti-szakirodalmi munkásságát nem tartják túlzottan jelentősnek. Kétségtelen: Hollós életműve egyrészt nem olyan terjedelmes, másrészt nem alkot olyan egységes arculatot, mint például Ferenczié. De ezt a szemléletet talán éppen a még kiadatlan írások napvilágra kerülése fogja árnyalni.

Elérkezvén tehát a második „fogódzóig” az írásos életmű számbavételére tesszünk kísérletet, részint témájuk, részint megjelenésük (vagy meg nem jelenésük) fóruma szerint.

Szoros szakmai publikációk közé sorolhatók azok az írások, amelyek orvosi folyóiratokban jelentek meg. A *Magyar ideg- és elmeorvosi bibliográfia 1831–1935 között* című kiadvány huszonhat közleményt említ; ebből kiderül, hogy a legfőbb (magyar) publikációs terep már 1904-től kezdve a *Gyógyászat* (melynek Ferenczi is egyik fő munkatársa volt), a *Budapesti Orvosi Újság*, valamint az *Az Alkoholizmus* című szaklap. Hollós közleményei bizonyítják, hogy harcos ellenfele az alkoholizmusnak, az öngyilkossággal, elmebetegséggel való összefüggéséről és elmeosztályon való gyógyításáról beszél (Zsakó-Jó szerk.: 1993., 2518., 2519., 2525., 2532., 2534., 2536.). Számos írása foglalkozik az elmeorvoszat intézeti kereteinek történetével (uo.: 1993., 2520., 2521., 2523., 2524., 2529., 2530., 2535., 2538.). És ami természetes: az egyes elmebetegségek leírása-taglalása, például az *Epilepsia és paranoia*, 1907-ből (uo.: 2522.) vagy a *Psychicus compensatio*, (uo.: 2526.). Hollós pszichoanalitikus tanulmányainak nagy részét német nyelven írta, és két igen rangos folyóiratban, az *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*ben illetve az *Imagó*ban jelentette meg (vö: Harmat, 1994, 548–549.). Annak megítélése, hogy Hollós mennyiben „csak” összegző és rendszerező elme és mennyiben előremutatóak, eredetiek a gondolatmenetei, úgy vélem, mindenképp a szakemberekre tartozik, ezért ehelyütt pusztán e gondolatok számbavételére kerülhet sor.

Hollós két rövidebb írása szépirodalomhoz való vonzódásának és nyelvészeti érdeklődésének gyümölcse, melyekben fellelhetők későbbi, kéziratban maradt, nagyobb lélegzetű munkáinak gondolati csirái. Mindkét cikke a *Nyugat*ban jelent meg, melyről köztudott, hogy a 20. század első felének liberális folyóirataként terepet biztosított a korszak minden szellemi áramlatának, így a mai értelemben vett természet- és társadalomtudományos, irodalmi és kulturális gondolatokat ötvöző „interdiszciplináris” törekvéseknek is.

Egy versmondó betegről szóló 1914-es tanulmányában laikus nyelvészként a költői ihlet örök titkait kutatatja Hollós. Korának analitikus felfogásával összhangban

az elmebetegséget regresszív jelenségnek tartja, de a regressziót nem csak a beteg elme működésének tekinti, hanem – fokozati és mélységi különbségekkel – ezt tartja a nyelvi kreativitás forrásának is: „Mert mindannyian egyszer valahol félelmetes ködben szunnyadtunk, ahonnet nagy ajjal-bajjal verekedtük fel magunkat a mába. De a mából visszamenni nem barátságos. Hárman mégis visszamerészkedtek a ködbe: a Hős, aki megverekedett vele, a Költő, aki mesét szőtt belé, az Elmebeteg, aki elveszett benne” – írja a *Sárga Házban*. Betege „értelmetlen” szóhalmazainak értelmezése közben Hollós arra a következtetésre jut – s ezt Bálint Mihály jó néhány évtizeddel később *Az őstörés*⁴ című munkájában emeli analitikus gyakorlattá –, hogy a megértés, s egyáltalán a beteggel való érdemi kapcsolatlétesítés érdekében a terapeutának is végig kell járnia a nyelvi regresszió útját: fel kell adnia a mondatok nyelvét, s el kell fogadnia a szavak könnyen átalakuló, egyéni jelentését. Hollós is erre a fajta szétforgácsolódott szintaxisra hívja fel a figyelmet: „Tudnunk kell továbbá, hogy a beteg a fogalmak jelentését eltolja és így neki szinte saját szótára van. Az ő szavai valóban szimbólumok, sőt sokszor nem is határozottak, hanem tömeges, kumulatív jelentésűek, amely jelentést kevésbé a logika, mint inkább a hangulat köt össze.” Hollós még a bálinti elvárások fényében is ideális értelmező-terapeutává „neveli” az olvasót, amikor versmondó betege produktumait azzal az „intéssel” bocsátja elébe, hogy ne a megnyilatkozó értelmet keresse (mert azok a szavak jelentését lehorgonyzó mondatokban vannak), hanem az „eltolással” számolva egy más, ősbib, mélyebb – így magától meg nem nyilatkozó – lelkistruktúrát érzékelő befogadói gesztussal forduljon feléjük.

A magyarul csak 1935-ben megjelenő *Álomfejtés* fordításán dolgozott Hollós, amikor 1929-ben a *Nemzeti génius és pszichoanalízis* napvilágot látott a *Nyugat* hasábjain. A cikk az álommal, alvással kapcsolatos magyar szóhasználatot járja körül, mégpedig azért, hogy bebizonyítsa, mennyire indokolatlan, hogy a tudományos közélet a „józan és tartózkodó magyar kritikai szellem”-re hivatkozva elutasítja a pszichoanalízist, holott a magyar nyelvben és szóalkotásban megnyilatkozó néplélek önkéntelenül is igazolja Freud álomelméletét. „Más nyelvben – deuten, interpreter – álomértelmezésről van szó. A kettő között lényegbeli a különbség. Értelmezni lehet a bibliát, a törvényt, magatartást, szerkezetet, képletet stb., mégpedig lehet szabadon; az értelmezőt nem köti a logikán kívül valamely különleges szabály. Fejteni nem lehet bármit, és nem lehet bárhogy. (...) A fejtés szabálya: a szövé, mert a fejtés a szövé visszája. A magyar nyelv nem véletlenül beszél álomfejtésről, hanem szinte tudatos logikával cselekszi ezt. Igenis az álomfejtésnek a legszigorúbban fejtés az értelme, mert az álom készültét logikusan szövének mondja. A két magyar szó: *álomfejtés és álomszövé minden tudományos magyarázatnál meggyőzőbben beszél a pszichoanalitikus álomfejtés igazságáról.*” [Hollós ki-

⁴ Bálint Mihály: *Az őstörés. A regresszió terápiai vonatkozásai*. Akadémiai kiadó, Bp., 1994. 23-24. és 161.

emelés] És arra is rámutat, hogy Freud a magyar kifejezéstől teljesen függetlenül szövéshöz hasonlítja az álom létrejöttét, illetve képrejtvénynek mondja az álmot, s hogy a magyar a rejtvény értelmezésére is a fejtés szót használja. Röviden említi, hogy véleménye szerint az elmebetegek szóteremtése olykor őrzi az ősi gondolati munkát, a szavak ősi, mára már elhomályosult értelmét, néha indulati értékét is, s ez a meggyőződés nagyon fontos szerephez jut *Az ismeretlen Fuvaros* című írásában.

Hollós kifejezetten szépirodalmi igénnyel írott munkái közül a *Búcsúm a Sárga Házról* 1927-ben megjelent (1928-ban németül, később 1986-ban franciául is), míg *Az ismeretlen Fuvaros* vallomásos elbeszélésfüzére csak két kéziratban maradt fenn (az egyik a Thalassa-archívum tulajdona, a másik az Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet múzeumában található). A *Sárga Ház* Hollós legismertebb és méltatottabb műve, s jelen előszó is többször merített belőle, ezért most ehelyütt inkább a másik írásról szeretnék röviden szólni. Harmat Pál azt írja *Az ismeretlen Fuvaros*-ról, hogy „lírai esszé”, amelyben a szerző őseiről írt fantáziálva, reális és kitalált adatokat vegyítve. (Harmat, 1994, 153.) Abban igaza van Harmatnak, hogy az írás lírai, de abban már kevésbe, hogy esszé. Tulajdonképpen a Fuvaros mese-szerű figurájának és a „bolondok doktorának” párbeszéde adja a mű összefüggő fiktív keretét, melybe – a *Sárga Ház*hoz hasonló hangulatú – anekdoták és egy-egy ős alakját megelevenítő parabolák szövődnek. Az anekdotákban olvadnak fel a realitás-elemek, míg a parabolák – a műfaj konvencióinak megfelelően – mesés történetek, a hozzájuk kapcsolódó reflexiókkal, tanulságokkal. Azért tartom nagyon fontosnak, hogy itt egy egybefüggő allegorikus keretről van szó, melyben a „doktor” a „páciens”, a „Fuvaros” pedig az önmegismerést segítő személy, mert így világossá válik, nem afféle életrajzi írással van dolgunk, mely a leszármazás szerinti „biológiai ősokról” szól, hanem lélektani értelemben vett ősokról, akik a regresszió útját bejárva ismerhetők meg. *Az ismeretlen Fuvaros*, úgy vélem, emlékezés és költészet, az ősokhöz való visszatérés nyelvben és lélekben. Az elbeszélés záródarabjának hőse egy költő, aki halandzsá-verseket ír, melyeket kizárólag a hangok zenéje ihlet, és szenvedélyesen kutatja az „igazi beszédet”, azt a népet, amelynek nyelve (a szavak és a mondatok szintjén) teljességgel érthetetlen számára. Majd amikor célhoz ér, a hős pusztán a hangok zenéjéből merített intuíciótól vezérelve, prófétaként mondja ki a népet megmentő varázsszót, melyet a nép, tudattalanjából felszínre hozva tudatosít, értelmez. A(z) (h)ősnek így adatik meg, hogy újra bejárja a nyelvfejlődés útját. És hogy hogyan képzei Hollós ennek a nyelvfejlődésnek a menetét, arra szintén kéziratban maradt nyelvelméleti munkája ad (legalábbis részben) választ.

Pszichoanalitikus nyelvelméleti munkáját, mint analitikus tárgyú szakcikkeinek túlnyomó részét, német nyelven írta Hollós. A *Felemelkedés az ösztönnyelvtől az emberi beszédhez*⁵ az emberi beszéd kialakulását az énefejlődéssel párhuzamosan ki-

⁵ *Der Aufstieg von der Triebssprache zur menschlichen Sprache*

séri végig, a freudi pszichoszexuális fejlődélméletet alapul véve. A kézirat három jól elkülöníthető részből áll. Nyelvfilozófiai bevezetővel indul, melyben a szerző vitába száll korának azokkal a gondolkodóival, akik a nyelv keletkezését tudatos és a társadalom létét feltételező jelenségnek tekintik – például Wundt –, és bemutatja azokat a nézeteket, amelyekben bármely nyoma található annak, hogy a nyelv kialakulása ösztön-tevékenységekre vezethető vissza (Darwin, Herder, Kainz és az analitikus Jones). A kiinduló gondolatmenetet végül Sabina Spielrein *Die Entstehung der kindlichen Worte Papa und Mama* [A papa és a mama szó keletkezése] című munkájában leli fel, mely szerint a „mö” és „pö” hangegyüttes a sikertelen szopás következtében keletkezik, és „az anyától származó táplálék jelentéshordozójává válik”. Majd röviden ismerteti az én kialakulását a tárgykapcsolatok megjelenéséig.

Ezután következik a kézirat gerincét alkotó fejezet, melyben az egyes beszédhangok létrejöttét tárgyalja, rávetítve azt a freudi pszichoszexuális elmélet fejlődési fázisaira, a hangképzőszerveket megfeleltve az egyes fejlődési szakaszok domináns erogén zónáinak. Eszerint a pregenitális szakasz hangjait a labiális-orális, gutturális-anális, illetve dentális uretrális csoportba sorolja, genitális hangnak pedig a lingvális (nyelv oldalsó részén távozó levegővel képzett) és a tremuláns (pergő) hangokat tekinti, melyek képzésekor a nyelv erekciós állapotban van. Noha ez a fejezet a kézirat legterjedelmesebb és lényegesebb része, részletes ismertetésébe nem bocsátkozom, mivel Fónagy Iván lényegretörő beszámolója (melyet a jelen írás után olvashatnak) erről szól.

Táblázatok zárják a kéziratot, amelyek a világ legkülönbözőbb típusú nyelveiből vett szóanyaggal illusztrálják az egyes fejlődési fázisok nyomát a jelenkor nyelveiben. A szavakat Hollós tartalmuk szerint tárgykörökbe sorolja. A tárgykörök az én egyes fejlődési szakaszaival, illetve a domináns erogén zónákkal asszociatív kapcsolatba hozhatók (például a labiális-orális szakasz tárgykörei: anya; anyaszimbólumok; mell, dajka; száj, szó, beszéd; táplálék; én, birtokos névmás; eredet, kezdet; kéz, végtagok). A szavak illusztratív értékét az adja, hogy az egyes jelentéskörök szavaiban fellelhetők az adott hangképzési fázis jellegzetes beszédhangjai, „anya-jegyei”. Az írás a genitális hangokhoz tartozó táblázatoknál szakad félbe. Hogy nyelvelméleti munkáját terjedelmesebbre tervezte Hollós, azt az egyik táblázathoz fűzött utalása teszi bizonyossá: „A szavak helyes értékeléséhez előre kellene bocsátani egyet s mást a szóképzés és a hangváltozások természetéről, és felfogásunkat így etimológiai aspektussal is el kellene látni. Mindez azonban megtörné a szisztematikus eljárást, és új nézetek kuszaságát eredményezné. Arra szeretném csak kérni az olvasót, hogy várjon az itt következő szavak etimológiai értékelésével addig, míg sort keríthetünk a szóképzésről, az etimológiáról, valamint a hang- és jelentésváltozásról alkotott felfogásom magyarázatára.” Sajnálatos, hogy Hollós utolsó munkája töredékben maradt, s további fejezetei nem készültek – vagy talán nem készülhettek – már el, de a fennmaradt pszichofonetikai értekezés min-

denképp értékes dokumentuma a nyelvészeti és a pszichoanalitikus gondolkodás oly szerteágazó és sokszínű kapcsolatának.

Abban a tudatban adjuk közre a következő kéziratot, hogy a szöveggondozás legalább két szempontból nem tökéletes. Részint a Hollós által idézett, főként német nyelvű szakirodalmak pontos könyvészeti adatai hiányoznak. Ennek pótlásához nagy mennyiségű háttéranyag összegyűjtésére volna szükség, ami beláthatatlanul hosszú ideig késleltetné a megjelenést. Másrészt a gépelt kézirat fizikai állaga helyenként igen romlott. Talán mégis megengedhető, hogy a szakmai fórumokon már emlegetett⁶, minden bizonnyal sokak érdeklődésére számot tartó kézirat ezen tökéletlenségek ellenére is napvilágra kerüljön. Abban a reményben bocsátjuk útjára a szöveget, hogy nem fog visszatetszést kelteni a filológiai pontosságra igyekvők körében – akik közé a szóban forgó szöveg gondozója is tartozni kíván –, hanem épp ellenkezőleg, építő kritikájuk, kiegészítéseik segíteni fognak a hiányok pótlásában, a tökéletlenségek kiküszöbölésében.

Köszönet illeti Fónagy Ivánt, aki a *Thalassa* archívumának rendelkezésére bocsátotta a kézirat egyik példányát és az arról írott beszámolót, Hárs György Pétert, aki felhívta a figyelmet Hollós életművének feldolgozatlanságára, Gromon Andrászt, a fordítót, valamint Erős Ferencet, aki a munkálatokat összefogta és a *Thalassában* lehetőséget adott a szöveg teljes terjedelmű közlésére.

Takács Mónika

IRODALOM

- FÓNAGY IVÁN (1989): *A költői nyelv hangtanából*. Akadémiai Kiadó, Bp.
- (1997): Nyelvészet és pszichoanalízis. Beszélgetés Fónagy Ivánnal. *Thalassa*, 2–3. 42–58.
- (2002): Hollós István „Der Aufstieg von der Triebsprache zur menschlichen Sprache“ című kéziratáról. *Thalassa* 2002. 1. 77–117.
- HARMAT PÁL (1994): *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis*. Bethlen Gábor Könyvkiadó, Sopron.
- HOLLÓS ISTVÁN (1914): Egy versmondó betegről. *Nyugat*, I. 333–344.
- (1990 [1927]): *Búcsúm a Sárga Háztól. Doktor Pfeiflein Telemach különös írása az elmebeteg fel szabadításáról*. Cserépfalvi, Bp.
- (1929): Nemzeti génusz és pszichoanalízis. *Nyugat*, I. 195–200.
- (2002): Der Aufstieg von der Triebsprache zur menschlichen Sprache. *Thalassa*, 1.
- (é. n.): Az ismeretlen Fuváros. Kézirat.
- KÁRPÁTI–KUNDRÁ–KUNCZ (szerk.) (1993): *Az Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet*. Animula, Bp.
- LENGYEL ANDRÁS (1998): Kosztolányi, Hollós István és a nyelv pszichoanalitikus fölfogása. *Új Forrás* 8. 52–65.
- ZSAKÓ–JÓ (szerk.) (1993): *Magyar ideg- és elmevosi bibliográfia 1831–1935 években*. Bp.

⁶ Vö: Harmat 1994; Fónagy, 1997; Fónagy, 1989.

Beszámoló Hollós István „*Der Aufstieg von der Triebsprache zur menschlichen Sprache*” című kéziratáról

A fennmaradt kézirat egy több kötetesnek tervezett német nyelvű mű első része (67 1,5-ös sorközzel gépelt oldal), címe: *Erstes Buch. Der Triebfaktor der Sprache* [Első könyv. A nyelv ösztöntényezője]. Az írás a beszéd fonetikai (fiziológiai) aspektusát elemzi behatóan ösztönlélektani és fejlődéslélektani szempontból.

Abból indul ki, hogy a nyelvi közlést megelőző és az azt előkészíteni hivatott biológiai adottságok (biologischer vorsprachlicher Zustand) és az emberi nyelv keletkezése közt látszólag áthidalhatatlan úrtánc. Ezt az úrt hivatott betölteni a nyelv előtti állapot ösztönlélektani elemzése.

A nyelvi kommunikáció és ezzel párhuzamosan az én keletkezését, a társadalom elemi sejtjét képező anya/gyerek viszony keretében vizsgálja, keresve: hogyan vezet az elemi biológiai szükségletek kielégítésére való törekvés a hangos beszéd kialakulásához.

Az intrauterin állapot megszűnésével létfontosságúvá válik a három testnyílás: a száj, az anus és az urethralis nyílás, melyek egyúttal a fő erogén zónák. Az erogén zónák hármassága döntő szerepet játszik a továbbiakban a beszédhangok kialakulásában.

A szopáshoz fűződik az első, döntő lépés. A szopás képzetét és örömlélményét felidéző, önmagában is élvezetes ajak és nyelvmozgás hangadással jár. A csecsemő felfedezi az organogenetikus (kinesztikus) élmények és a létrehozott hangok közötti kapcsolatot, s hogy módjában áll a hangélményeket tetszése szerint felidézni. Hollós kiemeli az orális gesztusok testetlen hangokra való átváltásának fontosságát, mely inverze a szellemiből a testbe való hisztérikus regresszióknak.

De még ha sikerül is a csecsemőnek szopómozdulatokkal a szopásélményt hallucinatorikusan felidéznie, az éhséget nem csillapítja ez a tevékenység. Az anyamellet kereső labiális és lingvális tevékenységhez fűződő hangadás, elsősorban a legjellegzetesebb labiális nazális *m*, *mö*, *ma* hangok, felkeltik az anya figyelmét, aki tudattalan tudása alapján jelként értelmezi a hangadást. A gyerek ezáltal reális kielégüléshez jut A gyerek az ösztön-kielégülést célzó fiziológiai tevékenységet hangos közlésre váltotta át, és átlépte a biológiai tevékenységet a nyelvi jellegű közléstől elválasztó határvonalat. A *ma-ma* szerű hangadás biológiailag megalapozott pszichológiai jelenség, mely sejteti, milyen módon válhat nyelvivé az „ösztönbeszéd” (Triebsprache). „Így indult meg a szopásnál keletkező hangadással a hangokkal való közlés (Lautverständnis), és így indult el az én a társadalmi tevékenység útján.”

Hollós ezután bemutatja, hogyan gyarapítja az „ösztönnyelv” új elemekkel a beszédet. A forrás ezúttal a táplálkozás inverze, az ürülés. A hangadószerv az anus antipólusát képező sphincter glottis. Az anális fázisban, a széklet visszatartásával egyidejűleg, a sphincter glottis elzárulása, majd a zár felpattanása, egy köhögésből

ismeretes glottális zárhangot hoz létre (melyet ? jellel szimbolizál a fonetikai átírás). A glottál zárral egy időben a nyelvhát és a velum is zárat képezhet, melynek felpattanási zöreje a későbbi *k* hangnak felel meg. Mint az *m* hangok esetében, a gutturális hangok is feltételes reflexszé, majd üzenetté válnak: felhívják az anya figyelmét a csecsemő anyagcserével kapcsolatos problémáira. Hollós utal a *kaka* szó gyakoriságára a gyereknyelvben, és azokra a szavakra, melyek egymással nem rokon nyelvekben laryngális vagy gutturális [torok] hangot tartalmaznak és az analízis körébe tartozó képzetekre utalnak.

A továbbiakban Hollós a hangok „szublimációjára” hívja fel a figyelmet: hogyan távolodhattak el a biológiai funkcióhoz fűződő orális gesztusok a hangos kifejezés szintjén ösztönforrásuktól: a székeléshez (nyomáshoz) közvetlenül kapcsolódó laryngális [gégében létrejövő] zöreje *k*-vá, *g*-vé, majd laryngális és veláris réshangokká [például *h*] finomulhat.

Ezzel kapcsolatban emeli ki a hangadás – a biológiai funkciókat kísérő motorikus tevékenység hanggá, a hangok jelentéssé alakulásának – alapvető fontosságát a szublimáció megalapozásában. Így tevődik át a hangsúly a közvetlen vágykielégülésről a vágyak közvetett, reális megvalósítására. Így kap egy ösztöntevékenység társadalmi jelentőséget.

Hollós összekapcsolja és egyúttal szembeállítja az orális és anális hangadást. Az anális destruktív ösztönforrásból, az orális konstruktív szexuális ösztönforrásból táplálkozik.

Ezután tér rá az uretrális tevékenységhez fűződő hangokra. Ezek az orális és anális beszédhangoktól eltérően kapcsolódnak biológiai forrásukhoz. A nyelv alatti mirigyek által kiváltott folyadék felé vezérelt légáram sustorgó hangot ad, melynek nyelvi prototípusa *s* hang. Az *s* hang a nedvességen és a tiltott, tabuval védett, és a tabu áthágásából, a tűzbe vizeléssel adódó sistersgő hangon keresztül válik az uretrális erotika hangos reprezentánsává. A bonyolultabb uretrális hangszimbolika az én fejlettségének magasabb fokát tételezi fel.

A beszéd fonetikai vonatkozásaiban nagyjából lezártnak tekinthető a pregenitális korszak végén. A nyelvhegy pergetésével ejtett *r* hang elsajátítása zárja le a sort. Erre a fallikus korszakban, az Ódipus-komplexum felszámolásával egy időben kerül sor. A gyereket büszkeséggel tölti el, hogy képes volt úgy ejteni a hangot, mint a felnőttek. Az *r* hang kialakulásával utal Hollós arra, hogy a kifejezőmozgásnak a beszédszervekre való korlátozása nem pusztán ökonomikus jelenség. A szájüreg a kifejezőmozgást ezáltal elrejtí a szem elől. A dentális, görgetett *r* hang esetében a felemelkedő, megmerevedő nyelv a penis erekcióját reprodukálja.

Hollós a szájüreggel, a szájüregben lejátszódó és a biológiai alaptevékenységeket – táplálkozást, anyagcserét, fajfenntartást – leképező folyamatokkal kapcsolatban emlékeztet az alapvető biológiai folyamatokat egyaránt ellátó ős-stomára.

Itt megszakad a tanulmány, melyhez Hollós három táblázatot csatol. Az első a labiális hangok és az orális szemantikai szféra (száj, táplálkozás, anya, kezdet) kap-

csolatára utaló nyelvi példákat tartalmazza. A második táblázat a gutturális hangok és az anális szféra kapcsolatára utaló nyelvi anyagot. A harmadik táblázatban idézett szavak az *r*, *l* hangok és [a] genitális szféra kapcsolatát illusztrálják.

Az egyik kéziratban az első táblázathoz kapcsolódik egy függelék, mely a labiális zár és az én elhatárolódásának kapcsolatáról szól.

Hollós István tanulmánya kerek töredék. Eredeti, lényeges, koherens elméletet tartalmaz, mely messze túlmegy azon, amire egy-két analitikus cikk utalt a múltban*. Hollós munkája ugyanakkor nem lebeg légüres térben. Mindvégig hivatkozik a tárggyal kapcsolatos analitikus és nyelvlélektani irodalomra. Nagy szerencse, hogy a kézirat fennmaradt, és fontos lenne, hogy betöltse azt a helyet, melyre joggal tarthat számot a pszichoanalitikus elméleti irodalomban. Mint minden klasszikus mű, változatlanul időszerű. A nyelvelméletben éppen az utóbbi évtizedben irányult fokozottan a figyelem a nyelv „ikonicitására” a nyelvi kifejezésben rejlő tartalomra.

Fónagy Iván

* Vö: Hollós István: Egy versmondó betegről. *Nyugat*, 1914. I. 333–344., valamint uő: Nemzeti géniusz és pszichoanalízis. *Nyugat*, 1929. I. 195–200.